

SZABÓ MÁTÉ

AZ EU és a civil szervezetek

A 20. század végén a globalizáció és a regionalizáció folyamatai a nemzetállami funkciók átalakulásához, illetve csökkenéséhez vezetnek, ugyanakkor más, nem-kormányzati jellegű aktorok részvételét, illetve előtérbe kerülését segítik elő a nemzetállamok kompetenciáiból kikerülő társadalmi, gazdasági és politikai döntési folyamatokban (Ágh 1997). Melyek ezek az aktorok, és hogyan foglalkoznak velük olyan nemzetközi integrációs szervezetek, mint az Európai Unió?

A nem-kormányzati szervezetek (non-government organization – NGO) körében külön tárgyalást igényelnek a szakszervezetek és a gazdasági érdekképviseletek. Ebben a tanulmányban elsősorban azzal foglalkozunk, hogy miként alakul az egyesületek, alapítványok, polgári kezdeményezések kapcsolata, illetve milyen esélyeket kínál a magyar civil szektornak az uniós csatlakozási folyamat.¹

A CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE, FUNKCIÓI A MODERN TÁRSADALMAKBAN

A civil szervezetek, amelyek Kelet-Európában részben a korábbi ellenzéki mozgalmak leszármazottjai, részben új alapításúak, a nyugati demokráciákban régóta a demokratikus politikai berendezkedés nélkülözhetetlen alkotóelemei, fontos közvetítő szerepet töltenek be a társadalom és a politikai intézmények között. A formális politikai szervezetek és technikák szabályozta társadalmi-politikai tevékenység önmagában nem elégséges a demokrácia működéséhez. A politikai intézmények folytonosan rászorulnak a társadalom kezdeményező és alakító befolyásolására, és ez sokszor konfliktusok forrása a politikai élet és a társadalom különféle csoportjai között. Aktív társadalmi visszacsatolás nélkül a politikai döntések értékelése lehetetlen. A civil szervezetek a közvélemény és

a közélet fontos alkotóelemei ebben a politikai rendszer és a társadalom közötti visszacsatolási folyamatban, ahol a politikai döntések visszhangja egyetértő vagy kritikai-korrektív társadalmi véleményben és cselekvésben mutatkozik meg.

A civil szervezet fogalma a nem-állami, nem formálisan szervezett társadalmi-politikai tevékenység különféle formáit, a politikai és társadalmi élet különféle problémáinak megoldására szerveződött állampolgári aktivitásokat öleli fel. A civil szervezetek céljai kiterjedhetnek bármely, a társadalom számára lényeges problémakörre. Önmagukban persze a civil szervezetek nem szükségképpen demokratikusan szervezettek, nem is okvetlenül a demokráciáért küzdenek, lehetnek köztük öntevékenyen rasszista, fajvédő és a faji megkülönböztetés elleni szerveződések. Civil jellegük csupán a csoport autonóm, nem-állami kialakítására és működésére utal, amiből egyáltalán nem következik, hogy a demokrácia létetemenyesei lennének az államhatalommal szemben. Egyébként nem csupán az állam vagy a kormányzat szerveivel szemben fejthetnek ki tevékenységet. Létrejöhetnek a kormányzati célokat támogató civil szerveződések is, illetve ezek szemben állhatnak más civil szerveződésekkel, vagy gazdasági, illetve más nem-politikai csoportosulásokkal és szervezetekkel.

A civil szervezetek sokféle formát ölthetnek, tipikusnak tekinthetők az alábbiak:

- egyesületek, egyletek;
- társadalmi mozgalmak;
- helyi vagy speciális orientációjú érdekképviseleti szervezetek;
- ifjúsági, nemzetiségi, nemzeti, szakmai, vallási, kulturális szövetségek, egyletek;
- körök, klubok, vitatkozó csoportok.

A civil szervezetek hiánya vagy nagymértékű visszaszorulásuk a politikai elnyomás, a társadalmi passzivitás, vagy a pusztán elvileg, az utópiákban létrehozható „problémátlan” állapotok jellemzője. A modern társadalmakban a vallás, a tudomány, a kultúra, a politika, vagy akár a gazdaság normális funkcionálásához elengedhetetlenül szükség van a civil szervezetek működésére. Az állami-politikai szervezetek és más különféle nagy bürokratikus szervezeti rendszerek (egyházak, iskolarendszer, vállalatok stb.) még a legnagyobb igyekezet és nyitottság mellett sem képesek a gyorsan változó társadalmi igények követésére és az ebből adódó konfliktusok megoldására. Az új társadalmi problémák megfogalmazásával, tudatosításával és a megoldásukhoz vezető utak, alternatívák megvitatásával a civil szervezetek segíthetik, illetve korrigálhatják a nagy bürokratikus szervezetek döntéshozatali folyamatát.

A különféle civil szervezetek elterjedése és fejlődése így a társadalmi-politikai problémákkal áll összefüggésben, de nem a civil tevékenység okozza a problémát – amint azt a diktatórikus politikai rendszerek és ideológiák vélték –, hanem csupán megjeleníti azt a kihívást, amelynek a politikai és az egyéb bürokratikus szervezetrendszereknek meg kell felelniük. A civil szervezetek elnyomása, visszaszorítása, amely a modern történelemnek sajnálatosan hosszú időszakait jellemezte, és ma sem tűnt

el teljesen a világból – de még az európai kontinensről sem –, hosszabb távon a politikai és társadalmi rendszerek problémamegoldási képességét és reakcióját veszélyeztető stratégia.

A civil szervezetek szelektív segítése és tolerálása a modern politikai-társadalmi rendszerben nélkülözhetetlen feltétele a tartós stabilitásnak. Ezt a feladatot a politikai-adminisztratív ellenőrzésnek kell ellátnia nyilvánosan intézményesített szelekciós szempontok szerint. A demokratikus berendezkedés ellen irányuló civil szervezetek létrehozása, a polgárháborús veszély és más fontos érdekek a legdemokratikusabb országokban is szükségessé teszik a civil szervezetek ellenőrzését és esetenként tevékenységük korlátozását, vagy akár beszüntetését az alkotmányos rend fenntartása érdekében. Pozitív vonatkozásban pedig a politikai-adminisztratív ellenőrzés anyagilag és egyéb eszközökkel támogatja a munkáját segítő civil szerveződések (példa erre az alapítványok adómentességének nemzetközi gyakorlata, illetve közvetlen állami támogatásuk). Salamon és Anheier a nonprofit szektor globális fejlődéstendenciáiról készített nemzetközi összehasonlító kutatásuk eredményeit elemelve a zárófejezetben az alábbi főbb fejlődési trendeket jelölik meg:

- a legitimitás, elismertség növekedése;
- a partneri viszonyrendszer kialakulása a kormánnyal;
- professzionalizáció a szolgáltatásaiban;
- és a globalizálódás tevékenységében és kapcsolatrendszerében (Salamon–Anheier 1995:133–146).

A különféle civil szerveződések a konfliktus és a kooperáció viszonyrendszerét alakíthatják ki egymással és más típusú politikai szervezetekkel. A civil szervezetek és a politikai pártok, illetve az érdekvédelmi szervezetek között nagyon laza a választóvonal, aktívan közreműködhetnek egymás munkájában, illetve elláthatnak egymás működési körébe tartozó feladatokat.

Magyarországon az úgynevezett nonprofit szektor, az egyesületek, alapítványok és más NGO-jellegű szervezetek fejlődése konferenciák, „nonprofit expo”, a nonprofit törvény megalkotása, vagy a személyi jövedelemadó egy százalékának átutalási lehetősége kapcsán kerül időnként a közvélemény érdeklődésének fókuszába. Tekintsük át röviden – viszonylag friss statisztika alapján – a magyar civil szektor összetételét (lásd 1. táblázat). A modern társadalmak különböző nagy alrendszerei – a vallás, a tudomány, a gazdaság, a kultúra és a politika vagy a szabad idő eltöltése – egyaránt indokolhatják a civil szervezetek létesítését a felvetődő problémák megoldásának elősegítésére. A civil szervezetek igen dinamikusan fejlődnek Magyarországon a rendszerváltás után.²

A nonprofit, önkéntes, civil szervezetek szektora számot tarthat a társadalomtudományok és jelesül a politikatudomány folyamatos figyelmére is, hiszen a „nem-kormányzati szervezetek” létezése is már valamiféle politizálást jelent, növeli a civil, az állampolgári aktivitás nem-kormányzati terrénumát, bővíti a társadalmi autonómia körét, és lehetőség szerint szűkíti, illetve kontrollálja az állami vagy egyéb monopolszervezetek hatalmát. A nonprofit, nem-kormányzati szervezetek működésének azonban akkor is vannak bizonyos hatásai és következményei a po-

litikai rendszerre, ha nem tekintik közvetlen céljuknak, és nem alakítanak ki érvényesítésükre politikai kapcsolatrendszerrel, befolyási szférát. James Douglas (1991:85–90) szerint a nonprofit szervezetek a következő kihívásokat közvetítik a politikai rendszerhez, amelyeknek a jelentősége megnő a demokratizálódásnak, az új politikai rendszer intézményesedésének időszakában:

- a személyes és anyagi erőforrások önkéntes mobilizálása a közjó érdekében;
- az állam korlátozása az ellenőrzés és a kiegészítő vagy alternatív szolgáltatás révén;
- a pluralizmus biztosítása a korábban monopolizált állami szférával szemben;
- a társadalmi innováció, a kreativitás és kísérletezés szabadságának megőrzése a bürokratizálódás ellenében.

Nemzetközi összehasonlító kutatás szerint Magyarországon elsősorban a hobbi és szabadidős tevékenységek megszervezésére alakulnak öntevékeny szervezetek (Salamon–Anheier 1995:120–122). Emellett azonban a globalizáció, a globális civil társadalmi fejlődés nyomán az emberi jogok nemzetközi és nemzetállami keretek közötti védelmében is van szerepe a nem-kormányzati szervezeteknek. A nemzetközi jogfejlődésnek ezeket a tendenciáit ma már a magyar jog és intézményrendszer is képes és kész követni (Weller 1995; Barabás 1997). Az összességében kedvezőbb állami és egyéb intézményes környezetben a nonprofit szektor szervezeteinek meg kell találniuk helyüket, szerepüket, alkalmazkodniuk kell a változó követelményekhez. Kuti Éva szerint 1989 után mindenre és mindenkire kiterjedő kihívás jelenik meg a szektorban:

„A politikai változások új feltételeket teremtettek. A kihívás mind a korábban kormányzati befolyás alatt álló, mind az ellenzéki szervezetek számára ugyanaz: meg kell találniuk helyüket és szerepüket az új, demokratikus politikai rendszerben és a háromszektoros gazdaságban. Ez a legitimitációért, a társadalmi elismertségért és anyagi forrásokért folytatott küzdelem” (Kuti 1992:17).

A civil szervezetek a nyugati demokráciákban is kiépítenek globális vagy regionális hálózatokat az államhatárok felett anyagi és emberi erőforrások, know-how áramoltatására. Ez egyfajta köztes helyzetként írható körül: az állami-politikai szervezetekhez képest több készséget mutatnak erre a civil szervezetek, amelyeknél viszont több hajlandóságot mutatnak a versenyszektorban működő gazdasági és szolgáltató szervezetek. A kortárs társadalomtudományokban „globalizáció” és „regionalizáció” címszó alatt széles körben vitatott folyamatok a gazdaságból és az infrastruktúrából, valamint a kommunikációs és számviteli rendszerekből kiindulva foglalják el az egyes társadalmi alrendszereket, és a civil szektor könnyebb zsákmányuk, mint az állami-politikai tevékenység jó része (Lengyel 1997:31–63, 162–194). A nyugat-európai demokráciákban pedig a regionális integráció következményeként már az állami és jogi intézményrendszer harmonizációs-integrációs folyamatai zajlanak. Az 1989 utáni helyzetben a forrásokban relatíve gazdagabb, több integrációs tapasztalattal és know-how-val rendelkező nyugat-európai és

észak-amerikai civil szektor sokszor többnyire állami támogatással keresi és építi ki kelet-európai kapcsolatait, és új partnereit igyekszik bevonni a már kialakult hálózataiba. Emögött az a megalapozott feltételezés áll, amely szerint egyrészt a korábbi kommunista rendszerek gátolták a civil szektor fejlődését, és, másrészt, a forrásokban szegény, a piacgazdaságra való átmenetek problémáival küszködő társadalmak önmagukban nem, vagy csak igen nehezen és hosszú idő alatt képesek ilyen civil szektor kialakítására. A társadalmi és az állami támogatás hiányai a kelet-európai civil szektort egy időre anyagi támogatás és gyakorlati tapasztalatok vonatkozásában egyaránt nagyban ráutalják a nyugati demokráciák támogatására, aminek révén viszont közvetlen kapcsolatok, hálózatok épülhetnek ki a nyugati civil szektorral.

Az új demokrácia állama és intézményei jó esetben nyílt teret nyújtanak a civil kezdeményezéseknek, de forrásokat és tapasztalatokat aligha. A civil szektor stabilizálódásához konszolidált társadalmi-politikai környezetre van szükség, ahol a civil kezdeményezések tudhatják, milyen üggyel hová fordulhatnak, hogyan érhetik el klienseiket, mit tehetnek anyagi forrásaik és szervezeteik stabilizálása érdekében. A közép-európai országokban már intézményesültek a nyugati kapcsolatok és a forrásmobilizáció, illetve kialakult a viszonylag stabil környezet, így a civil kezdeményezések a saját területükön zajló folyamatokkal foglalkozhatnak, túljutottak azon a fázison, amikor saját külső és belső kapcsolatrendszerükért a különböző ürügyekkel beavatkozó kormányzati politika ellen kellett küszködniük (Kaldor–Vejvoda 1997:20–23).

NEMZETKÖZI SZERVEZETEK – EURÓPAI UNIÓ – CIVIL SZERVEZETEK

Egyre több társadalmi-politikai feladat kerül nemzetközi, illetve regionális vagy más integrációs szervezetek hatáskörébe, ami természetesen módon növeli a nemzetközi civil szervezetek kialakításának igényét (lásd 2. táblázat). Főként az emberi jogok védelme, a nemzetközi jogi normák érvényesítése, az új, igazságosabb világrend kialakítása, a béke, a környezetvédelem, a nők és a harmadik világbeli országok érdekvédelme, valamint az etnikai csoportok autonómiája témakörében alakultak az utóbbi években, évtizedekben egyre növekvő számban nemzetközi civil szervezetek. Az állam szuverenitásának keretein belül működő civil szervezetek vonatkoztatási pontjait világosan kijelölik a nemzetállamok, ezzel szemben az új típusú, regionális vagy nemzetközi civil szervezetek kapcsolatrendszere az ENSZ-hez, illetve más nagy nemzetközi és integrációs szervezetekhez fűződik. Több nemzetközi civil szervezetet „államközi nem-kormányzati szervezetnek” (Intergovernmental Organization, IGO) tekinthetünk abban az értelemben, hogy államközi megegyezések hívták életre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csupán az adott államok érdekeit jelenítenék meg a nemzetközi politikában. Az olyan típusú kelet-szervezetek, mint az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága, akár a támogató államokkal szemben támasztott civil igényeket, panaszokat is feldolgoz-

hatnak. Az ENSZ és később az Európai Unió is létrehozott különféle ágazati politikai területeken olyan kereteket, amelyek az integráció résztvevőinek körében intézményes formákat biztosítanak a korábban a „nemzetállam foglyaként” (Charles Tilly) működő civil, mozgalmi szervezetek működésének. Az emberi jogok területén maradvá: az Európa Tanács jogvédelmi rendszerében találunk olyan intézményes megoldásokat, amelyek adott feltételek mellett lehetővé teszik a nemzetállamok feletti, európai fórumokhoz folyamodást bizonyos jogsértések esetén.

„Nem-kormányzati szervezetek akkor nyújthatnak be panaszt az Emberi Jogok Európai Bizottságához, ha közvetlen áldozatai az Egyezményben biztosított valamely jog (különösen a véleménynyilvánítási, egyesülési és gyülekezési szabadság) megsértésének. Egyéb esetekben segítséget nyújthatnak a jogsértés áldozatának, s annak hozzájárulásával a kérelem részeként érvként felhozható az NGO véleménye is... A Bíróság előtt a nem-kormányzati szervezetek a »bíróság barátaiaként« ...beavatkozhatnak az eljárásba... ha az ügy ítéli meg, hogy az ilyen vélemény hozzájárulhat az eset eldöntéséhez... Számos nemzetközi nem-kormányzati szervezet... élt eddig ezzel a lehetőséggel” (Weller 1995:56).

Ezeknek az egyezményeknek Magyarország is részese, az ilyen típusú részvétel a magyar NGO-k számára is lehetséges (Weller 1995:57). Az Európai Szociális Chartának azonban, amely 1961 óta szintén hasonló mechanizmusokat, eljárásokat intézményesített, Magyarország nem részese.

„A Szociális Charta ellenőrzési mechanizmusának hatékonyabbá tételére érdekében a munkáltatói szervezetek és a szakszervezetek, valamint az NGO-k részvételének erősítésével a Charta második kiegészítő jegyzőkönyve létre kíván hozni egy kollektív panasz eljárást. Ennek megfelelően panaszt nyújthatnak be a nemzetközi, a reprezentatív nemzeti munkáltatói és munkavállalói szervezetek, valamint a konzultatív státussal rendelkező nemzetközi nem-kormányzati szervezetek” ...”A nemzeti NGO-knak a hozzáértés mellett reprezentatív jellegűeknek kell lenniük, a reprezentativitásról pedig nemzeti kritériumok hiányában a panaszokat megvizsgáló Független Szakértői Bizottság dönt” (Weller 1995:58).

Az Unió a környezetvédelem területén is támogatja a polgári kezdeményezéseket, bevonja őket a nemzetközi, illetve a „reprezentatív” szervezetek környezetpolitikájának kialakításába. Az európai környezetvédelmi szervezetek is igyekeznek befolyásolni az EU környezetvédelmi stratégiáját. Az EU az 1998-as környezetvédelmi konvenció kidolgozásának folyamatába intézményesen kívánja bevonni az NGO-kat, amelyek stratégiai konferenciákon készülnek fel erre a feladatra.

„Precedens nélküli a nemzetközi jogban, hogy az NGO-k delegációja ilyen mértékben hozzájárulhat egy nemzetközi (államközi – SZ. M.) tárgyalássorozathoz. Jóllehet csak megfigyelői státusban, de mégis a tevékeny részvételnek egy magas szintjét érik el a nemzetközi környezetvédelmi jog létrehozásában” (Tóth Nagy 1997:5). Az NGO-k véleményét ismertetik azon a közös értekezleten, amelyet az (európai környe-

zetvédelmi – Sz. M.) miniszterek–NGO-k rendeznek a környezetvédelmi folyamatokban történő állampolgári részvételtől” (Tóth 1997:5).

Ugyancsak régóta részt vesznek a harmadik világ fejlődését segítő NGO-k az EU fejlesztéspolitikájának kialakításában, illetve végrehajtásában.

„Évente körülbelül 800 millió ECU-t osztanak szét az EU fejlesztési segélyeiből az NGO-k csatornáin, és a Bizottság több vonatkozásban is igényli a szektor segítségét a fejlődő országokkal kapcsolatos politikájának kialakításához.”²³

Érthető, ha az ilyen eljárások és intézmények révén a nyolcvanas-kilencvenes években kialakulnak az EU-szintű lobbizás- és jogvédő szervezetek, polgári kezdeményezések regionális hálózatai, főként a szociálpolitika, a jogvédelem és a környezetvédelem, a kisebbségvédelem terén, és az itt nem tárgyalt területi-regionális és érdekképviseleti–szakszervezeti, illetve más, az EU által is kiemelten támogatott szférákban. Az EU a kollektív cselekvés, a kollektív lobbizás relatíve önálló politikai szintjévé válik a nemzetállamok felett, egy tanulmány például a kilencvenes évek elején 20-ra teszi az EU szinten megszerveződött, az EU szociálpolitikai programjaihoz kötődő nonprofit szervezetek és hálózatok számát (Cram 1996:339–359).

Nem csoda, hogy a megfelelő forrásokkal és támogatottsággal rendelkező civil szervezetek igyekeznek az uniós politizálás, érdekvégyesítés szintjére is eljutni, vagy egyenesen ezen a szinten szerveződnek meg, és igyekeznek integrálni a különböző államok keretei között működő hasonló profilú szervezetek erejét. Ez azonban az Unió szintjén kétségkívül meglévő segítő szándékok ellenére sem problémamentes folyamat. Az uniós szintű működés ugyanis olyan infrastrukturális, szervezeti és stratégiai, illetve kommunikációs érettséget tételez fel, amelynek az informálisban gyökerező civil szektor résztvevői sokszor csak eredeti identitásuk és céljaik feladása árán felelhetnek meg. A részvétel és az ellenőrzés, a demokrácia és a hatékonyság, a laikus és a professzionális jelleg az egyes helyi vagy nemzeti NGO-k esetén sincsenek mindig teljes összhangban (Krémer 1996a; 1996b), a nemzetek feletti szinten pedig még nagyobb problémákat okozhat az összhang hiánya (Schmidt–Take 1997; Beisheim 1997). Más oldalról a nemzetek feletti szintű NGO-működés nagyon élesen veti fel éppenséggel a képviselőket, a támogatókkal, a bázissal való kapcsolat, a legitimitás kérdését, hiszen a nemzetközi téren vagy az integráció szintjén működő NGO-k eredeti klienseiktől nagyon távol, a nemzetek feletti bürokráciákhoz pedig nagyon közel kerülhetnek. Sőt, felmerül az a kérdés is, hogy a nemzetek feletti bürokráciák saját kompetenciájuk növelésére, program-stratégiáik erősítésére törekedve az EU szinten működő NGO-k létrehozását szorgalmazzák, amelyek elválhatnak az adott területen működő releváns nemzeti szervezetek, szövetségek világától. Az EU szintű tevékenység már önmagában nagymértékben visszahat a nemzeti és lokális szintek működésére, amint azt Cram a szociálpolitika terén meggyőzően bemutatta (Cram 339–350); de a folyamat kétarcú, hiszen az európai szinten való találkozás, a fejlettebb, gazdagabb tapasztalatok átadása, sőt esetleg a kölcsö-

nős vagy az uniós segítség az adott terület részvételi hatásfokát is megnövelheti helyi vagy nemzeti szinten (Cram 1996:352).

Sidney Tarrow (1995:223–225) egyenesen azt a tézist állította fel az EU szintjére kerülő társadalmi konfliktusok elemzése kapcsán, hogy bizonyos nemzeti politika szintjén gyengébb érdekcsoportok, amelyek ki-rekesztődnek a nemzeti korporatista érdekegyeztetésből, elvileg sikerrel próbálkozhatnak érdekeik kerülő úton, az európai szinten történő érvényesítésével, s ezzel a „konfliktus Európaivá változtatását” érhetik el. A konfliktusok globalizálódásának csupán egyik terepe az európai régió. „A globalizáció ... nyomán a mobil militáns aktivisták az olcsó és könnyen elérhető kommunikációs technikák segítségével hálózatokat és nemzetek feletti szervezeteket hoznak létre, amelyek a világ társadalmi mozgalmait kölcsönösen reagáló kollektív cselekvések világhálózatává változtathatják” (Tarrow 1995:223). Az „őrkutya” („watchdog”) funkció, a saját közösségekre, szektorokra gyakorolt negatív következményű hatások tematizálása nemzetközi vagy integrációs szinten következik be, ha a „kutya nem ugathatott” a nemzeti politika szintjén, azaz ha ott az érdekvégyesítés valamely okoknál fogva elmaradt vagy nem volt sikeres, akkor európai szinten van még esély a megszervezésére, esetleg európai vagy nemzetközi segítséggel. Tarrow szerint az EU különösképpen fogékony a nem-kormányzati szervezetekkel való együttműködésre.

„Paritásos bizottságok, irodák és speciális csoportérdekeknek szentelt bizottságok létrehozása révén az EU a mozgalmak aktivistáinak bevonását rutinizálta, intézményesítette. Ezt megteszi minden modern kormányzat, de még inkább az EU, amely választott szerveinek gyengesége, illetve nem-választott tisztségviselőinek igényei miatt rászorul a demokratikus legitimációra, arra, hogy közvetlen kapcsolatokat létesítsen az európai társadalmak életerejével (forces vives)” (Tarrow 1995:240). Ennek az európai, közvetlen demokratikus legitimációt nélkülöző bürokráciának és a már kialakult civil, mozgalmi hálózatoknak az egymásratalálását Tarrow (1995:240–241) elsősorban a környezetvédelem, illetve a regionális érdek érvényesítésének síkján véli felfedezni. A szervezett társadalmi érdekek érvényesítésére tehát elvileg kétféle nagy stratégiai opcióra nyílik lehetőség az európai szint intézményesülésével: Brüsszel szintjén, európai hálózatokat kiépíteni, vagy pedig erős, hazai nyomásgyakorlás révén, a saját nemzeti kormányzati apparátus közvetítésével fellépni a brüsszeli direktívák ellen (Tarrow 1995:242–243).

Tarrow paradigmátikus megfogalmazásai is nyilvánvalóvá teszik, hogy különböző civil szervezkedések, különféle érdek- és társadalmi csoportok eltérő stratégiákat alakítanak és alakíthatnak ki, eltérő esélyeik vannak az európai döntések befolyásolására mind a nemzeti, mind az integrációs arénában. Például új profilú társadalmi igényeket kifejező csoportok – amilyenek a nyolcvanas évek új társadalmi mozgalmával megjelenő feminista, környezetvédelmi, jog- és kisebbségvédő kezdeményezések –, vagy a regionális autonómiák talán inkább az újonnan felépülő európai politikai aréna felé fordulnak, mint a több évtizede a korporatív érdekvégyesítési rendszerbe hatékonyan betagozódott foglalkozási érdekcsoportok. Az előbbieket nemzetközi esélyeit növeli párhuzamos és egyidejű

megjelenésük a nyugati jóléti államokban, a problematizált kérdések határokon túlnyúló, globális jellege, az új társadalmi mozgalmaknak a globális és a lokális szint közötti közvetlen kapcsolatot kereső politikaértelmezése (Szabó 1989:149–175). Az utóbbiak esélyei az integrációs szinten annak mértékében növekszenek, ahogyan létrejön a szabad munkaerőpiac, tőkepiac, illetve integrálódnak a munkaügyi kapcsolatok és a jóléti szolgáltatások kezelésének módjai. Nincsenek tehát eleve és végleg EU szintű, illetve onnét kizárt civil érdekek. Az uniós ágazati politikák és intézmények változása folyton változó „politikai térben” zajlik, amelyben a potenciális érdekérvényesítés lehetőségei a különféle csoportok számára folyton újrendeződnek, megjelennek e csoportok stratégiáinak változásában. A „transznacionális érdekérvényesítő/mobilizációs képesség” és a „nemzetállami érdekérvényesítési/mobilizációs képesség” viszonyai az egyes civil szerveződések vagy szektoraik számára változóak.

Az új politikai szint megjelenése intézményesen, illetve belpolitikailag azt eredményezheti, hogy a végrehajtó hatalom befolyása nő a képvisellettal szemben, és ennek következtében a hagyományosan a nemzeti képviseletben erős csoportok érdekérvényesítése gyengülhet, a végrehajtással együttműködőké pedig sikeresebb lehet (Tarrow 1995:242). Megfontolandó érv lehet az EU-ban a bürokráciával megnövekedő méreték problémája is (Opp 1994), hiszen a nagyobb politikai integrációs egységen belül a kisebb, halkabb csoportok érdekérvényesítési esélye csökkenhet – hacsak nem rendelkeznek éppen jobb nemzetközi kommunikációs képességekkel, miként a posztmaterális, magasan képzett, fehérgaléros bázisú új társadalmi mozgalmak, amelyek szervezeti és érdekérvényesítési potenciáljukat megsokszorozhatják integrációs szinten. Az EU-ban a „demokratikus deficit” (Navracsics 1998b) problémái és dilemmái tehát ebben a vonatkozásban is sokoldalúan jelentkeznek és korántsem egyértelműek, hiszen az európai bürokráciák egyelőre gyenge képviseleti legitimitációja éppen megnövelheti a közvetlen részvételi legitimitációs források iránti érzékenységüket, ami az európai civil társadalom támogatását eredményezheti. A többszatornás érdekérvényesítés pedig szükségképpen megnöveli a versenyt a különböző csatornák között, így a lokális, regionális és nemzeti érdekkartikuláció még nyitottabbá is válhat a civil szervezetek számára azok európai megjelenésével párhuzamosan. A társadalmi-politikai konfliktusok kezelésének az Európai Unióban tehát újabb szintje alakul ki, a korábbi helyi, ágazati, regionális, nemzeti „politikai arénák” mellé társult az uniós politizálás szintje is, megjelent a „konfliktus európai dimenziója” (Tarrow 1995:243) a civil szervezetek számára is. Tarrow szerint azonban ezt nem tekinthetjük valamiféle végleges és visszavonhatatlan strukturális politikai változás alapjának, hiszen „a nyugat-európai államok és civil társadalmak ereje azt mutatja, hogy létezik ugyan a globalizáció vonzása, de hatásait nagymértékben éppen a nemzetállamok és intézményeik közvetítik. Ez a brüsszeli döntések vonatkozásában közvetlenül is megmutatkozik a nemzeti végrehajtó hatalom és bíróságok végrehajtói, kivitelezői szerepében” (Tarrow 1995:243).

AZ EURÓPAI UNIÓ CIVIL SZEKTORRAL KAPCSOLATOS POLITIKÁJA

Amint láttuk, a nyolcvanas-kilencvenes években több ágazati politikaterületen – például környezetvédelem, szociális jogok, emberi jogok és kisebbségek védelme – az EU valamilyen mértékben bevonja politikájának kialakításába és megvalósításába az adott területeken tevékenykedő regionális, illetve nemzeti – „reprezentatív”, illetve annak tekintett vagy avanzsált – civil szervezeteket. Az európai szinten lobbizva, tiltakozva, konferenciákat és kampányokat szervezve – részben az EU pénzén – próbálják befolyásolni az EU és ezen keresztül a saját államuk politikáját. Általánosságban a civil szervezetekkel kapcsolatos állásfoglalások eddig még nem nagyon születtek az EU szintjén, márpedig ezekre mindenképpen szükség volna, hiszen felvet néhány olyan kérdést, mint például az európai egyesületi státusz egységesítése vagy egységes versenyfeltételek biztosítása (Perri 6 1992; 1993), és általánosságban pedig választ kell adni arra, hogy milyen módon, milyen kritériumok alapján szelektál például az EU bármely szerve, amikor „reprezentatívnak” ismer el például egy német vagy francia környezetvédő szervezeteket tömörítő szövetséget, mely regionális szervezeteket, hálózatokat tekint partnerének, hogyan alakul a sokféle támogatás mellett azok önállósága, identitása stb.

Részben az ilyen kérdések megválaszolását elősegítő majdani közös politika előkészítését szolgáló dokumentum, a *Kommunikáció a Bizottságtól* (Communication from the Commission) született 1997-ben (COM(97) 241,06/06/97): „Az önkéntes szervezetek és az alapítványok európai szerepvállalásának támogatásáról” (*Promoting the Role of Voluntary Organisation and Foundations in Europe, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg 1997*). A továbbiakban ennek a témánk szempontjából érdekes, több mint 80 oldalas dokumentumnak az ismertetésével próbálom meg bemutatni azt a „képet”, amelyet a dokumentumot előkészítő Európai Bizottság („Brüsszeli Bizottság”), az EU végrehajtó szerve az EU az országaiban működő civil szektor helyzetéről, problémáiról „kapott”, és amelyet „kommunikációjában” „továbbad”. A dokumentum egyaránt szól az EU intézmények, illetve a tagállamok döntéshozóihoz, mintegy szignalizálva egy üzenetet, de kötelező érvény nélkül.

A dokumentum összetett, tartalmas, többdimenzionális. A viszonylag rövid, alig tíz oldalas elemzést az alapítványok és egyesületek problémáiról az EU tagállamaiban és az európai politizálás szintjén, valamint az ötoldalnyi konklúziót és ajánlást egy 1993-ban készített, körülbelül 2300 szervezet válaszait feldolgozó kérdőíves vizsgálat összefoglalója támasztja alá az alapítványok és egyesületek helyzetéről az EU akkori tagállamaiban (kb. 10 oldal), illetve az EU tagállamairól készült jogi-pénzügyi összehasonlító elemzés az alapítványok és egyesületek helyzetéről (kb. 60 oldal). A továbbiakban rövidítve megpróbálom kivonatolni a dokumentumot, és bemutatni főbb megállapításait, ajánlásait, követve a jellegeből fakadó sommás, taxatív stílust.

A kommunikáció sajátos ajánlási, de nem kötelező erejű státusát a következőképpen világítja meg:

„1. A Kommunikáció a társadalom és gazdaság egyik szektorával foglalkozik az EU-ban: az önkéntes szervezetekkel és az alapítványokkal. Ezek a szervezetek fontos szerepet töltenek be a társadalmi tevékenység csaknem minden területén. ...

1.1. Ezek a szervezetek az utóbbi időben jelentősen hozzájárultak Európa fejlődéséhez, amit bátorítani és továbbfejleszteni kellene. ...

1.3. A dokumentum célja, hogy bemutassa a szektor növekvő fontosságát az EU-n belül, bemutassa, milyen problémákkal és kihívásokkal néznek szembe ezek a szervezetek, illetve hogy vitát nyisson azokról az elképzelésekről, amelyek elősegíthetik a szektor fejlődését az európai, a nemzeti szinteken egyaránt, és növelik problémamegoldó kapacitásukat, valamint elősegítik maximális hozzájárulásukat az európai integráció fejlődéséhez.

1.4. Ez a dokumentum az intézkedések sorozatát tartalmazza, amelyek tagállami szinten oldhatóak meg, de nem kíván ezzel a tagállamok számára konkrét intézkedéseket előírni. A tagállamok hatáskörébe tartozik annak eldöntése, hogy milyen intézkedéseket kívánnak tenni... A dokumentum bizonyos célokat fogalmaz meg az Unió számára is...”

A dokumentum a nonprofit szektor teljesítményét mind gazdasági, mind szociális, mind pedig politikai szempontból jelentősnek és támogatásra méltónak tartja (3–6. o.). Megállapítja, hogy a nonprofit szervezetek és az EU több politikaterületen is szorosan együttműködnek, kiemelve ezek közül a következőket (6–8. o.):

- a szociálpolitika,
- a fejlesztési segélyek és a humanitárius segélyek,
- a környezetvédelem,
- az emberi jogok védelme.

Mindezekben a területeken a következő kooperációs feladatokat és lehetőségeket jelöli meg a dokumentum (7–8. o.):

– Az önkéntes szervezetek szemléletének és „grassroots” tapasztalatainak tekintetbevétele az EU politikaformálásában.

– Információk áramoltatása az EU szintjéről a lokális szintekre az NGO-k közreműködésével, illetve működésük elősegítésére.

– „Civil dialógusok” kezdeményezése az EU-ról és aktuális kérdéseiről.

– EU szintű jogi szabályozás és intézmények kialakítása a nonprofit tevékenység számára.

– Közvetlen anyagi segítségnyújtás a szektornak, illetve a szektor klienseinek.

A dokumentum felsorolja a legjellemzőbbnek tartott problémákat is az EU intézményei és a nonprofit szervezetek közötti együttműködésben, illetve a nonprofit szervezetek európai szintű kooperációjában (8–11. o.):

– Általában az információk hiánya a szektorról az EU-ban, és az adekvát információkon alapuló EU-politika hiánya a szektorral kapcsolatosan.

– A kommunikációs és kapcsolatteremtési nehézségek a tagállamokban működő hasonló profilú szervezetek között.

– Az EU-támogatáshoz való hozzáférés nehézségei és felhasználásának problémái a civil szektorban.

– A nonprofit szervezetek kölcsönös jogi elismerése, a közös jogi státus hiánya az EU tagállamaiban.

– Az EU szintjén működő nonprofit szervezetek „representativitásának gyengesége”. („Néhány esetben hiányzik az európai hálózatok adekvát struktúrája és tagsága ahhoz, hogy elősegítse a lokális, a regionális és a tagállami szinten működő szervezetek széles spektrumából a vélemények megjelenítését.” 11. o.)

– A hatóságok (tagállami, lokális) segítségének elmaradása a nemzetközi, illetve az uniós szintű NGO-munkához.

– Megfelelő tréning és hálózati technikák hiányosságai a nonprofit szervezetekben.

Az összefoglaló rész, a „Konklúziók” (11–15. o.) tartalmazza a különböző ajánlásokat és javaslatokat, tehát a kommunikáció felszólító, szignalizáló részét.

A tagállamok szintjén a nonprofit szektor kezelésében a következőkre kellene nagyobb figyelmet fordítani (11–12. o.):

– A hatóságok minden szintjén jóval alaposabb ismeretekre és szorosabb kapcsolattartásra volna szükség a nonprofit szektorral.

– E hatóságoknak „partneri” viszonyt kellene kialakítaniuk a szektorral.

– Tovább kellene fejleszteni, vagy ahol egyáltalán nincs, ott megalkotni a szektorra vonatkozó jogi szabályozást.

– Pénzügyi kereteket és versenyszabályokat létrehozni a szektor működéséhez, hogy „pénzügyi egészsége” (financial health) biztosítva legyen.

– Tréningeket, az információs társadalom fejlődésébe való bekapcsolódást és az EU pénzalapjai által támogatott programokhoz való jobb hozzáférési lehetőségeket kellene biztosítani a szektor számára.

A nonprofit szektor számára adott ajánlások alig két rövid bekezdést tesznek ki, jóval szükségesebbek, mint a tagállamoknak és az EU-nak címzett többoldalas részek. A kommunikáció megalkotóit ebben a visszafogottságban valószínűleg az motiválta, hogy ne tűnjön a dokumentum a szabad kezdeményezések hálózatait bármiben korlátozó hatósági direktívának. A rövid szöveg is csupán megismétel néhány, korábban is elhangzott megállapítást, például utal a „representativitásnak” az EU számára alapvető fontosságú követelményére, amelyet azonban nem lehet előírni: „A szervezetek hálózatai kíséreljenek meg kialakítani olyan átfogó jellegű tagsági bázist, amelyet valóban reprezentatívnek lehet tekinteni.” (12. o.) Ugyancsak fontos igényt fogalmaz meg az a javaslat, miszerint „a szektor igyekezzék többcsatornássá tenni a pénzügyi támogatást, hogy ne váljék nagyon függővé egy bizonyos típusú támogatástól” (11. o.). A dodonai mondat az EU Bizottság kommunikációjának kontextusában úgy értelmezhető, hogy az Unió nem kíván kizárólagos finanszírozóvá válni a nonprofit szektorban, akkor sem, ha a dokumentum

egésze az EU-finanszírozás nagyobb szeletét kínálja fel a szektor arra alkalmas részének.

A dokumentum a legterjedelmesebben az Európai Közösség szintjén fogalmazza meg ajánlásait (12–15. o.):

– Szükséges a folyamatos információcsere, a dialógus és a „partnerség” a szektor és az EU szervei között.

– Magasabb elismertséget („higher profile”) kell adni az önkéntes szervezetek munkájának, amit a Bizottság különböző módokon, például „Az önkéntes szervezetek és az európai állampolgárság évének” kampányával kíván előmozdítani.

– A szektor szerepét a többi „Európai Év” kampányában is ki kell emelni és publikussá kell tenni. (Ez megtörtént EU-szinten és a magyarországi programokban is az 1997-es rasszizmusellenes kampányban.)

– AZ EU-nak folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a szektor fejlődését, információgyűjtés, illetve a jelen kommunikációt megalapozó 1993-as vizsgálatokhoz hasonló kutatások finanszírozásával.

– Európai tréning programokat kell szervezni a nonprofit szervezetek európai hálózatainak európai szintű szerepvállalásuk elősegítésére, az Európán belüli és kívüli partnerek megismerésére.

– Az információs fejlődés vívmányainak elérését és az EU segítségének elnyerését, főként az európai hálózatok létrehozását speciális támogatási programokkal kellene elősegíteni.

A dokumentum ezekkel a gondolatokkal – az eredetiben fettel kiemelve – zárul (15. o.):

„A Bizottság széles körű dialógust kíván kialakítani, amelybe bevonja a sektort, az Európa Parlamentet, a Régiók Bizottságát, a Gazdasági és Társadalmi Bizottságot, valamint a tagállamokat és más érdekelt feleket, hogy megvitassák a jelen dokumentumban felvetett problémákat teljes mélységükben. A Bizottság a konferenciák és szemináriumok sorozatán kívánja megvitatni a dokumentumot és a belőle következő feladatokat.”

A dokumentumban kijelölt konkrét feladatok végrehajtására, illetve a kommunikációval megindítani remélt folyamatoknak az áttekintésére ma még nincs mód. Ezek hosszabb távú elemzése fogja majd megmutatni azt, hogy valójában mennyire jelent továbbfejlesztést, összegzést, illetve nyújt perspektívákat a Brüsszeli Bizottság röviden ismertetett ajánló dokumentuma, kommunikációja a harmadik szektorral kapcsolatos EU-központitika, illetve a tagállami politika terén. Azonban, mint láttuk, ez nem előzmények nélküli, jó szándékúan deklaratív dokumentum, hanem hosszabb idő alatt jelentős forrásokot megmozgató együttműködések tapasztalataira épül az EU integrációs szervei gyakorlatában.

Jelentősége talán éppen abban állhat, hogy továbbfejleszti az NGO-k bevonását az EU több, ettől eddig érintetlen politikaterületén a politikák előkészítésébe és implementálásába. Eddig ugyanis csak bizonyos ágazati politikákban – mint például a harmadik világgal kapcsolatos politika, a környezetvédelem – alakult ki ez a folyamat. Itt egyre erősödő kölcsönös kapcsolatrendszer, „policy mix”-ek jöttek létre az EU intézményei és programjai, a tagállami és EU-szintű vagy globális NGO-k és

a tagállamok bizonyos intézményei bevonásával. A nonprofit szervezetek segítségével történő EU és tagállami politikacsínálás és implementáció dicsérete és felhívása a Bizottság kommunikációjában ezt a gyakorlatot segíthet kiterjeszteni más, erre alkalmas politikaterületekre. Továbbá az EU azzal, hogy új politikai hangsúlyt adott a nonprofit szférának, a csatlakozó tanulmányban a tagállamok között világosan bemutatott különbségek és egyenlőtlenségek felszámolását indíthatja el a felfelé nivellálás szándékával. Az egyes politikaterületeken a fejlettebb EU-tagállamokban kialakult működő modellek az EU segítségével honosíthatók az eddig kulturális, intézményi-jogi vagy fejlettségi sajátosságok miatt kevésbé fogékony tagállamok ágazati politikáiban, illetve új ágazati politikákban. A kisebbségi és egyéni jogok védelme például az egyik olyan terület, ahol az egyéneknek és csoportjaiknak tipikusan külső segítségre lehet szükségük az őket egyébként megillető jogositványok kikényszerítésére vagy új jogosultságok intézményesítésére, és ehhez az európai hálózatok, az EU intézményei – amelyek a fejlettebb országok tapasztalatainak alapján alakultak ki és működnek – fontos segítséget adhatnak. Az EU így multiplikátori szerepre tehet szert intézményi, információ- és anyagi forrásai révén, segítheti a társadalmi öntevékeny szervezetek és a döntéshozók, a hatóságok jobb együttműködését, a sokat emlegetett „partnerséget” ott, ahol még nem jött létre a tagállamon belüli társadalmi-politikai fejlődés és konfliktusok eredményeként. Ez a multiplikátori, „diffúziós” funkció az államon mintegy „átnyúlva”, közvetlenül a társadalmi szervezeteket, a civil társadalmat megszólítva és segítve érvényesül az EU-nak a harmadik világ országai, illetve a posztkommunista térség irányában folytatott fejlesztési-segélyezési politikájában is, és valószínűleg különös hangsúlyokat kaphat a csatlakozási folyamatba bevont államok esetében. A Phare és a Tacis programok „Demokrácia” csomagtervének végrehajtását Közép-Európában és Magyarországon (Skuhra 1997) feltehetőleg befolyásolják majd a kommunikáció ajánlásai, illetve az, hogy Magyarországon a civil szektor – legalábbis a korábbi, a kommunista rendszerre jellemző elnyomását, illetve a többi volt kommunista országot tekintetbe véve – eléggé dinamikus fejlődött és fejlődik (Kuti 1996; Kaldor–Vejvoda 1997:20–23). Ha a kommunikáció szelleme és betűje érvényes lesz a keleti bővítés során, akkor a magyarországi nonprofit szervezetek az EU programjainak elősegítői, sőt bizonyos mértékig akár a kialakítói, implementálói is lehetnek az EU-csatlakozás, illetve felzárkózás folyamatában. Mint Perri 6 (1992) és Kuti Éva elemzték (Perri 6–Kuti 1993), Magyarországon és más közép-kelet-európai országok csatlakozása az EU-hoz lassúbb, hosszabb előkészítést igénylő folyamat, amely alkalmas arra, hogy szerves kapcsolatokat alakítson ki a nyugati demokráciák és Magyarország nonprofit szektorai között, és lehetővé teszi, hogy az egységesülő társadalmi-politikai térbe a feladathoz felnövekedő civil szektor lépjen be az ezredforduló után. Mindkét oldal, az EU és Magyarország döntéshozói és politikacsínálói számára megfogalmazzák a szerzők (Perri 6–Kuti 1993:65–66), hogy a nonprofit szektor sajátos akcentusú szempontjait vegyék figyelembe az integrációs folyamatok tervezésénél és menedzselésénél, és ehhez szerintük még mindkét

oldalnak sokat kell fejlődnie, elsősorban az intézményes keretek kialakítása terén. Utóbbihoz, reméljük, közelebb vitt az 1997-ben megalkotott törvény a közhasznú szervezetekről, hiszen a törvényhozók igyekeztek az EU-ban már elterjedt intézményes-jogi technikák egy részét felhasználni a magyar civil szféra szabályozásában.

JEGYZETEK

- ¹ A gazdasági érdekszervezetek és a szakszervezetek problémáival külön tanulmány foglalkozik tematikus sorozatunkban: Stumpf–Horváth 1998; a regionális érdekek érvényesítését az EU politikájában másutt Navracsics Tibor (1998a) dolgozta fel.
- ² „A nonprofit szektor a rendszerváltás sikerágazata. A civilek ma 45 000 főállású alkalmazottat – kétszer annyit, mint például a bányászat – foglalkoztatnak. Bevételeik 20 százalékát állami forrásokból, ugyanannyit támogatóktól szereznek, a többit azonban maguk termelik ki.” (Klecska Ernő: Finisben a civiltörvény. *Magyar Hírlap*, 1997. december 1.)
- ³ A dokumentumot később részletesen ismertetem. COM 97/241.OOPEC Luxemburg, 1997. 8.

HIVATKOZÁSOK

- Agh Attila 1997. A globalizáció politikai aspektusai. In: Glatz Ferenc (szerk.) *Globalizáció és nemzeti érdek*. Budapest: MTA, 87–101.
- Barabás Miklós (szerk.) 1997. *Párhuzamosok és metszéspontok: avagy állam és civil társadalom Magyarországon*. Budapest: Európa Ház
- Beisheim, Marianne 1997. Nichtregierungsorganisationen und ihre Legitimität. In: *Beilage zur Parlament, Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 43. 17. Okt. 21–29.
- Cram, Laura 1996. The EU Institutions and Euro-Interests in EU Social Policy. In: Danica Fink-Hafner–Terry Cox (eds.) *Into Europe?* Ljubljana: SLFSS, 339–363.
- Douglas, James 1991. Mit mond a politikatudomány a nonprofit szervezetekről. In: Kuti Éva–Marschall Miklós (szerk.) *A harmadik szektor*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport, 85–99.
- Kaldor, Mary–Ivan Vejvoda 1997. Az EU-hoz csatlakozás feltételei. In: *Politikatudományi Szemle*, (VI.) 3, 5–31.
- Kaposvári Ildikó–Králik Miklós–Sebestyén István 1997. *Magyarország civilnézetben*. Budapest: Európa Ház. 158.
- Krémer Balázs 1996a Az NGO kultuszáról. *Esély*, 2, 45–65.
- 1996b Ami az állam és a civil szféra között van. *Mozgó Világ*, 9, 31–50.
- Kuti Éva 1992. A harmadik szektor helye és szerepe a magyar társadalom és gazdaság szerkezetének átalakulásában. In: Kuti Éva (szerk.): *A nonprofit szektor Magyarországon*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
- 1996. A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. *Közgazdasági Szemle*, (XLIII) 10, 905–919.
- Lengyel László 1997. *Mozgástér és kényszerpálya*. Budapest: Helikon
- Navracsics Tibor 1998a Területi érdekképviselet az EU-ban. *Társadalmi Szemle*, 1, 61–76.
- 1998b A demokrácia problémája az EU-ban. *Politikatudományi Szemle*, (VII.) 1.
- Opp, Karl-Dieter 1994. The Role of Voice in a Future Europe. *Kyklos*, (47), 3, 385–402.
- Perri 6 1992. Útban az Európai Közösség felé. In: Kuti Éva (szerk.) *A nonprofit szektor Magyarországon*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport, 46–68.

- Kuti Éva 1993. A közös piac veszélyei és kihívásai. *Közgazdasági Szemle*, 2, 110–125.
- Salamon, Lester M.–Helmut K. Anheier 1995. *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
- Schmidt, Hilmar–Ingo Take 1997. Die Beitrag von Nichtregierungsorganisationen zur Demokratisierung. In: *Beilage zur Parlament, Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 43. 17. Okt.12–20.
- Skuhra, Anselm 1997. *Democratization in Central and Eastern Europe: The Democracy Programme of the EU*. Paper presented at XVII.IPSA World Congress
- Stumpf István–Horváth Viktor 1998. Érdekérvényesítés az Európai Unióban és a magyar helyzet. *Politikatudományi Szemle*, 2, 105–129.
- Szabó Máté (szerk.) 1989. *Politikai ökológia*. Budapest: ELTE
- Tarrow, Sidney 1995. The Europaisation of Conflict. *West European Politics*, (18) 2, 223–251.
- Tóth Nagy Magdolna 1997. Road to Aarhus: Will the ECO's be Heard? *The Bulletin*, (7) 3 (Autumn/Winter).
- Weller Mónika 1995. A nem-kormányzati szervezetek szerepe az emberi jogok védelmében nemzeti és nemzetközi szinten. *Acta Humana*, 21, 45–61.

1. táblázat

*Nonprofit szervezetek Magyarországon
Alapítványok és egyesületek tevékenységcsoport szerint, 1996-ban*

Tevékenységszoport	Alapítványok		Egyesületek		Összesen	
	száma	megoszlása (%)	száma	megoszlása (%)	száma	megoszlása (%)
Kultúra	2684	15,5	2026	6,9	4710	10,1
Vallás	925	5,4	305	1,0	1230	2,6
Sport	1090	6,3	6237	21,1	7327	15,6
Szabadidő, hobbi	476	2,8	7264	24,5	7740	16,6
Oktatás	4764	27,6	374	1,3	5138	11,0
Kutatás	570	3,3	403	1,4	973	2,1
Egészségügy	1558	9,0	381	1,3	1939	4,1
Szociális ellátás	2635	15,2	895	3,0	3530	7,5
Nyugdíj- és egészség-biztosítás	34	0,2	318	1,1	352	0,8
Polgárvédelem, tűzoltás	74	0,4	1135	3,8	1209	2,6
Környezetvédelem	402	2,3	587	2,0	989	2,1
Településfejlesztés	801	4,6	925	3,1	1726	3,7
Gazdaságfejlesztés	343	2,0	299	1,0	642	1,4
Jogvédelem	97	0,6	465	1,6	562	1,2
Közbiztonság védelme	354	2,3	864	2,9	1218	2,6
Többcélú adományoztatás, nonprofit szövetségek	44	0,3	675	2,3	719	1,5
Nemzetközi kapcsolatok	278	1,6	352	1,2	630	1,3
Szakmai, gazdasági érdekvédelem	56	0,3	5533	18,7	5589	11,9
Politika	101	0,6	530	1,8	631	1,3
<i>Összesen</i>	<i>17286</i>	<i>100,0</i>	<i>29568</i>	<i>100,0</i>	<i>46854</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kaposvári-Králik-Sebestyén 1997:158

2. táblázat

Nemzetközi NGO-k működési terület szerinti

Témák	1953	1963	1973	1983	1993
Emberjogi	30,0	27,0	22,4	22,7	26,6
Világrend	7,3	2,8	6,6	9,9	7,6
Nemzetközi jog	12,7	13,4	13,7	7,4	4,1
Béke	10,0	14,2	7,7	6,3	9,4
Nők jogai	9,1	9,9	8,7	7,2	9,7
Környezet	1,8	3,5	5,5	7,5	14,3
Harmadik világ	2,7	2,1	3,8	3,7	5,4
Etnikai csoportok	9,1	8,5	9,8	10,6	4,6
Eszperantó	10,0	12,8	15,3	11,8	9,6
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%
N=	110	141	183	348	631
Növekedés	–	28,2%	29,8%	90,2%	81,3%

Forrás: Yearbook of International Organizations idézi: Dieter Rucht: Forschungsjournal NSB, Vol. 9, 1996/2. 34.